

Doğu Karadeniz’de /-a/ Sonekiyle Biten Sığır Adları¹ Cow Names Ending With The Suffix -a In The Eastern Black Sea

İrfan Çağatay²

Özet

Doğu Karadeniz’de Trabzon, Rize ve Artvin illerinde yaygın olarak kullanılan *-a* soneki ile biten sığır adlarının ele alındığı bu makalede, söz konusu ek ve bu ekle türetilmiş adların etimolojileri incelenmektedir. Makalede bu tür isimlerin sadece Türkçede değil Trabzon Rumcası, Lazca ve Gürcücenin Acara diyalektinde de kullanıldığı, ekin köken olarak Rumca olmakla birlikte, Karadeniz’deki bu yayılışının Türkçe vasıtasıyla olduğu örnekler ışığında öne sürülmektedir.

Abstract

This article analyzes the etymology of cow names ending with the suffix *-a* and all its derivatives in the Eastern Black Sea cities of Trabzon, Rize and Artvin. This article shows that this type of structure exists not only in Turkish but also in the Trabzon Greek, Laz and the Adjarian dialect of Georgian, and even though the suffix is of Greek origin, its spread in the Black Sea is due to Turkish.

Anahtar Kelimeler

Doğu Karadeniz’de sığır adları, inek adları, zoonyme, Lazca, Gürcüce, Trabzon Rumcası, Rize, Trabzon, Artvin.

Doğu Karadeniz halkı için sığır farklı ve kendine has bir yere sahiptir. Sığır yetiştiriciliğinin köy ve aile ekonomisindeki yeri, sığırı kültürel bir fenomen olarak ortaya koyar. Çeşitli yerel geleneklerde önemli bir aktör olarak yer bulan sığır, köy toplumundaki

¹ Böyle bir makale yazma fikri 2011’de gerçekleştirilen 6. Yeşil Yayla Kültür Sanat ve Çevre Festivalinin hazırlıkları aşamasında gelişmiştir. Zira festivalin o yılki teması "inek" idi ve ben de festival kapsamında inek adları üzerine kısa bir paylaşımında bulunmuştum.

² İrfan Çağatay, Araştırmacı yazar, İstanbul.
irfancagatay@hotmail.com

cinsiyete dayalı iş bölümünde kadınların payına düşen temel işlerden biridir. İş takvimi onun ihtiyaçlarına göre belirlenir: ilkbaharda yamaçlarda ve mezralarda, yazın yaylalarda onlar için ot biçilir; onların altına sermek için güzün kuru yaprak, kışın kuru otun yanında çeşni olsun diye karayemiş ve orman sarmaşığı (*Hedera helix*) gibi yaprak dökmeyen çalı ve ağaç yaprakları hep kadınlar tarafından derlenir. Bütün bunların yanı sıra, günde üç kez yemlenip sulanmaları, iki kez sağımları, ahır temizliği, mayıs ayında gübrelerinin tarlalara taşınması, aynı aylarda toprağın boğalarla sürülmesi derken sığır, erkek olsun kadın olsun Karadeniz insanının hayatının her anında başrolü oynar.

Özellikle süt üretimi için yetiştirilen inek, markete bağlı olmadan geçinilen yılların katık kaynağıdır. O yıllarda peynir, tereyağı, ayran, yoğurt ve diğer süt ürünleri, evlerde beslenen onlarca inekten karşılanır, depo edilir, hatta satılır ya da takas için kullanılırdı.

550 dolaylarında, Procopius Caesarensis (500 - 565) tarafından kaleme alınan *Yapılar* adlı eserde yazar, Trabzon dağlarında yaşayan Tsanilerden³ bahsederken sığır yetiştiriciliğinin bu yönüne de değinir:

“Ἐπέκεινα δὲ κατὰ τοῦ ὄρους τὴν ὑπωρείαν ἐπαύλεις εἰσὶν, ἵνα δὴ οἱ Τζάνων τῶν Ὤκενιτῶν καλουμένων βόες αὐλίζονται, οὗσπερ ἐκτρέφουσιν οὐ τοῦ ἀροῦν τὴν γῆν ἔνεκα, ἐπεὶ ἀργοί τε τὸ παράπαν οἱ Τζάνοι εἰσὶ καὶ γεωργικῶν ἀλλότριοι πόνων, ἥπερ μοι εἴρηται, καὶ οὔτε ἀρόματά ἐστιν αὐτοῖς οὔτε ἄλλα τῆς γεωργίας διαπονήματα, ἀλλὰ τοῦ γε γάλα ἐς αἰὶ βδάλειν³² καὶ σιτίζεσθαι τοῖς αὐτῶν κρέασι.” (Προκόπιος ὁ Καισαρεύς, Περὶ κτισμάτων, Βιβλίον Γ', 6, 21)

“Söylediklerine göre, bu kalenin ötesinde, dağların aşağı tarafları Okeniton⁴ Tsanilerinin sığırlarını barındırdıkları ve kışlaklarının bulunduğu yerlerdir. Onlar bu sığırları, toprağı sürüp işlemek için değil, sürekli bir süt kaynağına sahip olmak ve etleriyle beslenmek için yetiştirirler.”⁵

Süt sığırcılığının ve yaylacılığın bölgede eskiden beri yapılagelen bir uğraş olduğunu öğrendiğimiz bu metinde, yazarın, bölge halkının bu maksatla sığır yetiştirmesini "yöreye has" bir bilgi olarak değerlendirdiğini anlarız.

³ Τζάνοι *Tzanoi* “Tzanlar”, Lazların o dönemdeki ismi, Gürcüler Lazlara halen ჯ ა ნ ი *çani* [IPA /tʃani/] derler. Bir inceleme için: Anthony Bryer, *Some notes on the Laz and Tzan I*. Bedi Kartlisa. Vol. 21-22 (1966), s. 174-195 ve Anthony Bryer, *Some notes on the Laz and Tzan II*. Bedi Kartlisa. Vol. 23-24 (1967), s. 129-136.

⁴ Ὤκενιτῶν *Okeniton*, muhtemelen Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı, eski adı Ogene (Kökner ve Karaçam) olan köy.

⁵ Prokopius, *Yapılar*, III. vi. 21

Sığırın ekonomideki bu yeri onu topraktan sonra ikinci en değerli ekonomik meta haline getirir ki Doğu Karadenizli için "ineğini satmak" acil para gerektiren bir durumda son başvuru çarelerinden biridir ve bu duruma "ekonomik çaresizlik, en son maddi olanak" gibi anlamlar yüklenir. Google'a "ineğini satmak" yazıp arama düğmesine basınca çıkan haberlerin hepsinin Doğu Karadeniz ile ilgili olması bu algının günümüzde bile, modern medya ile takip edilebilecek kadar cari olduğunu gösterir.

Sığır yerel ritüellerde de yer bulur: Trabzon'da *Kalandar*⁶ sabahı süslenmiş bir boğanın eve sağ adıyla sokulması, ocağının bulunduğu odada dolaştırılması bu ritüellerden biridir.⁷

Sığır, Doğu Karadeniz halk türkülerinde de yer bulur:

Kemençemun telina

Süreçeğim reçina

Yarım çıktı kapiya

Bağrı Güvercina.

E gız kocanın adi

Nazaradu nazara

Bağla başına ipi

Çek da götür pazara

Sığırların Karadeniz'deki bu özel konumları, onlara sahipleri tarafından birtakım adlar takılmasını da beraberinde getirmiştir. *Zoonyme* terimi ile ifade edeceğimiz bu adlar, sığırların çeşitli fiziki özelliklerine, -özellikle- cinsiyet, post rengi ve doğduğu mevsime bağlı olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bu adlandırmalara aşağıda pek çok örnek vereceğiz. Ancak şimdi asıl konumuz olan *-a* eki ve bu ekin işlevi ve yayılışından bahsetmek istiyoruz. Söz konusu ekin yayılma alanı, elimizdeki kaynak ve derlemelerden takip edebildiğimiz kadarıyla, Trabzon ve buranın doğusuna doğru Rize, Artvin sahilleri ve Acara olarak anılan Batum civarını içine alan sahadır. Bu bölgedeki sığır adlarında karşılaştığımız ek, aynı sahada konuşulan dil ve lehçelere de girmiş, bu dillerdeki kelimelerle kurulan sığır adları türetmiştir. Bu linguistik çeşitliliğe de bu çalışmada değineceğiz. Ancak bundan önce ekin kökenine doğru bir araştırma yapmayı uygun görmekteyiz.

⁶ *kalandar* < Yun. κλαντάρης "Rumi takvime göre yılbaşı"

⁷ Mustafa Duman "Trabzon Yöresinde *Kalandar* (yılbaşı) Eğlenceleri", *Kıyı Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 41, Trabzon, Ağustos 1989.

Papadopulos'un *Pontus Diyalektinin Tarihsel Sözlüğü* adlı çalışmasından edindiğimiz bilgiye göre ek, Yunanca menşeli olup, eril sıfatları dişilleştiren bir çekim eki⁸ görevindedir. Ek, tek bir ünlü harften ibarettir. Bu sebeple ünlü ile biten kelimelere bu ek getirilmez. Ayrıca Doğu Karadeniz ağızlarında sıkça rastlanıldığı üzere, ekin ünlü uyumuna göre farklı formları yoktur.

Eki daha iyi kavrayabilmek için Yunan dilinde gramatik cinsiyetin isim yapılarında belirleyici olduğunu göz önünde tutmamız gerekir. Trabzon Rumcasında da dişil adlar yapmaya yarayan bu ek, dişi sığır (yani inek) adları yapımında yaygın olarak kullanılmış, bu dilin *substratum* ve *abstratum* alanında yayılmış ve yöre Türkçesine de girmiştir. Ancak ekin ve ekle türetilmiş isimlerin yayılmasında başrolü Yunancadan ziyade Türkçe oynamıştır. Bu ekle oluşturulmuş Türkçe köklü isimler Trabzon Rumcası dahil Doğu Karadeniz'de konuşulan bütün dil ve lehçelere girmiş ve bu dillerde bu yapıların benzerleri türetilmiş, tercüme yapılmıştır. Bu durum sığır adlandırmalarında ortak bir temanın oluşmasına vesile olmuştur. Türkçe *yıldıza*, Lazca *muruncxa* ve Gürcüce *masklavay* gibi yıldız temalı isimlerin her dilde karşılaşılması bu durumun bir göstergesidir.

Bu çalışmada, Doğu Karadeniz'de konuşulan dillerin kelime hazinesi içerisinde yer alan sığır adlarını dillere göre sırasıyla incelemek ve *-a* ekinin kullanımına dikkat çekmeyi amaçlıyoruz.

Öncelikle ekin kökenini izah açısından Trabzon'da konuşulan Yunancanın Pontus diyalekti ile başlamak yerinde olacaktır. Bu alanda sığır adlarına dair toplu bir derleme Ömer Asan'ın *Pontus Kültürü* adlı eserinde yer almaktadır. Bu kitapta yazar, Of'a bağlı Çoruk (Erenköy) adlı Rumca konuşan köyünün kültürel ve dilsel özelliklerini incelerken cinsiyet ayrımı yapmaksızın sığır adlarını listelemiştir. Bu isimlerin çoğunun Türkçe kökenli olduğuna dikkat çekmek isteriz:

altuna αλτούνα < *altun-a*

zeytina ζεϋτίνα < *zeytin-a*

tursuna τουρσούνα < *tursun-a*, *tursun* "dursun"

nazara ναζάρα < *nazar-a*

kalantara καλαντάρα < *kalantar-a*, < Yun. καλαντάρης *kalantáris* "Rumi takvime göre yılbaşı"⁹

çiçeka τσιτσέκα < *çiçek-a*

yiltuza γίλτουζα < *yiltuz-a*, *yiltuz* "yıldız"

⁸ Papadopulos 1958-61: I, 1.

⁹ Papadopulos 1958-61: I, 384.

aprila ἀπρίλα < *april-a*, < Yun. ἀπρίλιος *aprílios* "nisan" April ve eşbiçimleri özellikle Doğu Karadeniz Türkçesinde yaygındır.¹⁰

yağluka γιαγλούκα < *yağluk-a*, *yağluk* "yağlık, sırma işlemeli, büyük mendil, çevre"

kemera κεμέρα < *kemer-a*

karakıza καρακίζα < *karakız-a* < kara kız

manosa μανόσα < *manos-a* < Yun. (Pontus diyalekti) μανός *manós* "boz"¹¹

Ne yazık ki bu kısa listeden başka Trabzon Rumcasındaki sığır adlarına dair bilgimiz yoktur. Ancak Rumca isimleri, yöre Türkçesinde takip edebilmek mümkündür. Bunların örneklerini de aşağıda göstereceğiz.

Ekin ve bu eki almış kelimelerin Türkçedeki yayılımına dair ilk listemiz Trabzon'un Maçka ilçesine aittir. Mustafa Duman'ın derlediği bu liste, ekin Türkçedeki kullanımına ışık tutmaktadır. Duman, derlediği materyali "ineklere verilen adlar" ve "öküzlere ve tosunlara takılan adlar" şeklinde iki liste halinde vermektedir. Öküzlere verilen hiçbir isimde *-a* ekine rastlanmamaktadır. Yani aynı kelimenin ek almışının ineklere, ek almamış, yalın şeklinin öküz ve tosunlara verildiği görülür:

Öküz ve Tosun adları   İnek adları

<i>altun</i>	<i>altuna</i>
<i>dülber</i>	<i>dülbera</i>
<i>kibar</i>	<i>kibara</i>
<i>yaşar</i>	<i>yaşara</i>
<i>zeytin</i>	<i>zeytina</i>

Duman'ın bu çalışmasının haricindeki Türkçe listelerde adlandırmalardaki erkek ve dişi cinse dikkat edilmediği için ekin kökeninden gelen dişilleştirme özelliğini takip etmek zordur. Maçka'da derlenen bu örneklerden hareketle *-a* ekinin dişilleştirme özelliğinin bu yörede korunduğu söylenebilir. Duman'ın derlemelerinde¹² Maçka'da *-a* soneki ile biten diğer inek isimleri şunlardır:

¹⁰ Eren 1999: 1.

¹¹ Listedeki diğer isimler şunlardır: *boğtali* μπογταλί, *mevveli* μεϊβελλή, *kuntura* κουντούρα, *fenkula* φεγγούλα, *kinali* κινάλι, *aynali* αϊναλή, *sarıköz* σαρίκίζ (Asan 2000: 194).

¹² Duman'ın derlemelerinde Maçka'da kullanılan diğer sığır isimleri şunlardır:

İnek Adları: alaylı, aynalı, ayvagül, bahçegül, beyazgül, boğdali, bortokal, bozgül, burliş, cilveli, çiçekli, çüzmeli, dürdane, edalı, esengül, farfuli, frandala fundagül, geyik, gülbahar, gülçiçek, güldalı, güleser, gülhatun, gülnazar, kanarya, karagül, karakız, kinali, kıymetli, kimyali, meyveli, naringül, neftagül, pembegül, platana, saraylı, sarıgül, sarıkız, sefali, sevdalı, şeftalı, şemseli, şerhatun, şorşata, turfanda, turnagül, vişnegül, yadigâr, yaşmak, yaşmaklı, yaylâgül, yazgül, yosmalı, yoşalı.

Öküz ve tosun adları: altun, arap, aslan, azder, bahadır, balaban, bekâr, ceylan, dülber, ferhat, funduk, gülbey, karaman, keleş, kibar, kimiş (gümüş), mercan, meydan, pehlevan, poyraz, şahin, şahtan, şirin, yaşar, yavuz, zeytin, zoğraf.

alafora < *anafor-a ?

fincana < *fincan-a*

güvercina < *güvercin-a*

güzelâ < *güzel-a*

karenfilâ < *karanfil-a*

nazara < *nazar-a*

sandala < *sandal-a*

turana < *turan-a*

tursuna < *dursun-a*

yıldıza < *yıldız-a*

zencefilâ < *zencefil-a*

İkinci Türkçe listemiz Trabzon'un Uzungöl civarından derlenmiştir.¹³ Bu listedeki konumuzla ilgili isimler şunlardır:

galandara yukarıda *kalantara* olarak bahsi geçmişti.

zeytuna < *zeytin*

nazara < *nazar-a*

abrila yukarıda *aprila* olarak bahsi geçmişti.

manusa yukarıda *manosa* olarak bahsi geçmişti.¹⁴

Daha doğruya, Rize'ye doğru gidersek İsmail Kara'nın Güneyce derlemelerinde¹⁵ cinsiyet ayrımı olmayan bir isim listesi karşımıza çıkar:¹⁶

beyaza < *beyaz-a*

ceyika < *ceyik-a* < *ceyik* = *geyik*

çiçeka < *çiçek-a*

dursuna < *dursun-a*

Bu isimlerden birkaçı Trabzon Rumcasıdır: *farfuri* φαρφουρι "ince giyinimli kişi" (Papadopulos 1958-61: II, 458), *frandala* φραντάλα "neşeli, renkli giyinimli kişi" (Papadopulos 1958-61: II, 470), *platana* φραντάλα "denizanası" (Papadopulos 1958-61: II, 201), *şorşata* ὄροσῶτα "büyük bir efsanevi kuş" (Papadopulos 1958-61: II, 300).

¹³ <http://www.hasanduzgun.com/uzungol-de-isimler/inek-isimleri.html>

¹⁴ Uzungöl listesindeki diğer inek isimleri şunlardır: *fengula* φεγγάρα "alın beyaz olan ineklere denir" < φέγγαρος "gökteki ay" (Papadopulos 1958-61: II, 454), *gundura* κουντούρα "şubat ayında doğan ineklere takılan ad" < κούντουρος "şubat ayı" (Papadopulos 1958-61: I, 483), *boğdali* < *buğdaylı*, *mahrama* < Osmanlıca *makrame/mahrime* "oyalı veya nakışlı mendil veya baş örtüsü" < Arapça مفرمة *miqramah* "striped towel", *mavrula* μαυρούλα "Siyah tüylü ineklere konan isim" < μαύρος "siyah" (Papadopulos 1958-61: II, 27). Bu listede yer alan *bobola*, *durnala*, *korçiza*, *goçiniza*, *asbreça*, *çorabi*, *pupuş*, *ğupuş* gibi isimleri açıklamak daha detaylı bir etimolojik inceleme gerektirdiği için bunları sadece anmakla yetinceğiz.

¹⁵ Kara 2001: 159.

¹⁶ Listede -a eki almamış diğer sığır adları şunlardır: *alaca*, *altunkiz*, *aynali*, *celincuk*, *culperi*, *delikatir*, *dilisim*, *karakiz*, *kinali*, *martula*, *maşallah*, *nazmiye*, *sarikiz*.

kıymeta < *kıymet-a*

nazara < *nazar-a*

pambuka < *pambuk-a* < *pambuk* = *pamuk*

poncuka < *poncuk-a* < *poncuk* = *boncuk*

yağluka < *yağluk-a* < *yağluk* = *yağlık*

yaşmaka < *yaşmak-a*

yulduza < *yulduz* = *yıldız*

zeytuna < *zeytin*

Türkçe sahası için, elimizde bu son listeden başka sığır adlarının yer aldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak bu adlandırma ve ekin Rize ve Artvin sahilinde, Lazca konuşulan sahada da devam ettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte, Artvin'in iç kesimlerinde ve Çoruh havzasında bu tür isimlendirmelere rastlanmamaktadır. Sevgi Şenol Pehlivan'ın *Artvin - Ardanuç Ağzından Derlemeler (İnceleme, Derlemeler, Sözlük)* adlı çalışmasında Ardanuç'ta kullanılan inek, tosun, manda ve köpek adlarını listelediğini, ancak bu listeler içerisinde *-a* eki almış isimlerin bulunmadığını belirtmek, ekin sınırlarını göstermesi açısından önemlidir.¹⁷

Rize ve Artvin sahilinde, Lazca¹⁸ konuşulan sahada da bu ekle türetilmiş Lazca ve Türkçe kökenli sığır adlarına rastlanır:

altuna < *altun-a* < *altun-i* "altın"

aranza < *aranz-a* < Lazca *aranzi* "turunç"

beyaza < *beyaz-a*

ženjira < *ženzir-a* < Lazca *ženziru* "türemek, çoğalmak" fiilinden gelir.

čemera < *čemer-a* < *čemeri* "kemer"

doskuda < *doskud-a* < Lazca *doskudu* "kalmak, baki olmak" *dursuna/tursuna* formunun tercümesidir.

¹⁷ Pehlivan'ın derlediği sığır isimlerini yazmak konumuza ışık tutması açısından yerinde olacaktır: **inek adları:** abril, ağgül/ağgul, alistan, alkız, anagül/anagul, atlas, aydagül/aydagul, bacıkız, bağdagül/bağdagul, bahar, bereket, bestegül/bestegul, bezekli, birgül/birgul, birinci, birkız, bozgül/bozgul, burçek, çınar, çiçek, çimen, darçın, delikiz, destegül/destegul, dölbeş, devlet/dovlet, elik, eygül/eygul, ezengül/ezengul, fincan, gülistan/gulistan, gögarçın/gogarçın, hareket, hezer, hindigül/hindigul, incakız, kadife, karakız, keklik, kiraz/kirez, korkız, laçın, lebistan, libas, maşallah, mayıs, menekşe/menevşe, mercan, morgül/morgul, moristan, narıncı, narigül/narigul, navgül/navgul, nazlı, nergis, oylum, ördek/ordek, pore, saçağ, sarıkız, sedef, seherçin, sehergiz, selvi, senem, sevgül/sevgul, südeyla/sudeyla, sümbül/sumbul, sürmeli/surmeli, süsem, süzenger/suzenger, tazegül/tazegul, tevriz, turuncı, varyet, yabangül/yabangul, yaşagül/yaşagul, yaşmağlı, yaylagül/yaylagul, yaylım, yazgül/yazgul, yeniyıl, yıldız/yılduz, zencefil.

Öküz adları: alagöz/alagoz, alkan, almas, altun, artan, aslan, aydin, aynali, ayvaz, bazar, bozağa, ceyran, civan, comart, çakal, çekman, çelenk, çerkes, delibek, dilber, elvan, humar, kahraman, kaplan, karagöz/karagoz, kemer, kınalı, kibar, kirman, koçağ, levent, maral, mercan, morkan, niço, niçor, oğdar, saçağ, saribeg, sekul/sekül, selman, selvan, serbest, sevan, sırma, sümbül/sumbul, şahin, şirin, şirvan, telli, temur, toraman, tombul, yalçın/yalçın, yosma, zeytun, zoraman, zorba, zorbek (Pehlivan 1993: 226-228).

¹⁸ Lazca ve Gürcüceye mahsus bazı sesler ve bunların IPA karşılıkları şöyledir: k /k'/, t /t'/, ç /q'/, x /x/, ɣ /ɣ/, ž /dʒ/, č /tʃ/, ž /ʒ/, ʒ /dz/, ç /ts'/, š /ʃ/, c /ts/, č /tʃ'/.

iqlima < *iklim-a* < *iklim*

qirmiza < *qirmiz-a* < *kırmızı*

muruncxa < *muruncx-a* < Lazca *muruncxi* "yıldız" Türkçe *yıldız/yulduza* formunun tercümesidir.

nayışa < *nayış-a* < *nayış-* ?

nazara < *nazar-a*

pambuğa < *pambuy-a* < *pambuği* "pamuk"

pukira < *pukir-a* < Lazca *pukiri* "çiçek" Türkçe *çiçeka* formunun tercümesidir.

talaxa < *talax-a* < Lazca *talaxi* "çamur"

zeytina < *zeytin-a*

Gürcüenin Acara diyalektini konuşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, tarihi, ekonomik ve kültürel tesiri altında Osmanlılaşan Gürcülerin dilinde de gerek Türkçe gerekse Gürcüce köklerle yapılan sığır adları oldukça zengin bir malzeme oluşturur. Ancak dikkat çekici bir durum olarak ek, bu sahada tamamen sığır adı yapımı için kullanılan özel bir ek haline gelmiştir.¹⁹

Ş. Nižaraže'nin *Kartuli Enis Aç aruli Dialekti - Leksiğa / Gürcü Dilinin Acara Diyalekti - Sözlük* adlı 1971'de Batum'da yayımlanan eserinde cinsiyetleri de ayırarak verdiği listeleri inceleyelim:

Sayfa 230'da ხ ა რ ი ს ს ა ხ ე ლ ე ბ -ი *xaris saxeleb-i* "boğa/öküz adları" maddesindeki kelimeler şunlardır:

ა ლ გ ო ზ ა ე *alagozay* < *alagoz-a-y* < Tr. *ala göz*

ა ლ თ უ ნ ა ე *altun-a-y* < Tr. *altun/altın*

ა ლ ი ს ტ ა ნ ა /ს ლ ვ ი ს ტ ა ნ ა *alistan-a/alvistan-a* < Tr. *al* ve *-istan*²⁰

ა ლ მ ა ს ა ე *almas-a-y* < Tr. *elmas*

ა რ ა ბ ა ე *arab-a-y* < *Arap*

ბ ე ჟ ა ნ ა ე *bežan-a-y* < ?

გ უ მ ო მ ა ე *gumiš-a-y* < Tr. *gümüş*

ზ ე ე თ უ ნ ა ე *zeytun-a-y* < Tr. *zeytin*

თ ვ ა რ ი ა ე *tvari-a-y* < Gürc. *tvari* "ay"

თ ო რ ო მ ა ნ ა ე *toroman-a-y* < Tr. *toraman*

თ უ მ ბ უ ლ ა ე *tumbul-a-y* < Tr. *tombul*

კ ი მ ა ტ ა ე *kimet-a-y* < Tr. *kıymet*

¹⁹ Listelerde *-a* ekinden sonra *-y* olarak ortaya çıkan unsur Gürcüceye has *nominativus* ekidir.

²⁰ *alistan* ismi Pehlivan'ın derlemelerinde yer almaktadır.

ლომიასი *lomi-a-y* < Gürc. *lomi* "aslan"
 მარტისი *marṭi-a-y* < Gürc. *marṭi* "mart"
 მურეშისი *mureš-a-y* < *mureša-i* "kirli boz renkte olan"²¹
 ფოლადი *polad-a-y* < Gürc. *poladi* "çelik"
 კობარისი *kibar-a-y* < Tr. *kibar*
 ყარაგოზისი *qaragoz-a-y* < Tr. *kara göz*
 ყარამფილისი *qarampil-a-y* < Tr. *karanfil*
 ყინალისი *qinal-a-y* < Tr. *kınalı*
 ყირმიზისი *qirmiz-a-y* < Tr. *kırmızı*
 შავარდენისი *šavarden-a-y* < Gürc. *šavardeni* "şahin"
 ჩახალისი *čaxal-a-y* < Tr. *çakal*
 ჯეირანისი *žeiran-a-y* < Tr. *ceylan*
 ჯუმარდისი *žumard-a-y* < Tr. *cömert*

Aynı kitabın 411. Sayfasında მროხის სახელებო *zroxis saxelebi* "inek adları" başlığı ile verilen liste ise şöyledir:

ბლანძლისი *byanzli-a-y* ?
 დედიფერისი *dediper-a-y* < Gürc. *dedaberi* "ihtiyar (kadın)"
 დილბერისი *dilber-a-y* < Tr. *dilber*
 დოვლათისი *dovlat-a-y* < Tr. *devlet*
 ზემჰერისი *zemher-a-y* < Tr. *zemheri*
 ზილიფისი *zilip-a-y* < Tr. *zülüf*
 ირემისი *irem-a-y* < Gürc. *irem-i* "geyik"
 კეტილისი *ketil-a-y* < Gürc. *ketil-i* "iyi, ehven"
 კუდმანდილისი *kuđmandil-a-y* < Gürc. *kuđ-i* "kuyruk" ve *mandili* "mendil"
 კუდმელისი *kuđmel-a-y* < Gürc. *kuđ-i* "kuyruk" ve *meli* "tilki"
 ლერწამისი *lerç am-a-y* < Gürc. *lerç am-i* "kamuş"
 მასკლავისი *masklav-a-y* < Gürc. ვარსკლავისი *varsklav-i* (dial.) *masklav-i* "yıldız"
 მაშალისი *mašall-a-y* < Tr. *maşallah*
 მესხურისი *mesxur-a-y* < Gürc. *mesxuri* "Mesxeti, Ahıska bölgesinden olan kişi, Ahıskalı"
 ნათელისი *natel-a-y* < Gürc. *natel-i* "ışık, aydınlık"

²¹ Vlonṭi 1984: 391.

ნ ო კ ო რ ა ო *niḡor-a-y* < Gürc. *niḡor-i* "ekseri hayvanların alnındaki işaret, iz"²²
 ნ უ კ რ ო ა ო *nukri-a-y* < Gürc. *nukri* "geyik yavrusu"
 ო ო რ დ ა მ ა ო *yordam-a-y* < Tr. *yordam*
 ო ს ე მ ა ო *osem-a-y* ?
 ს ა თ უ თ ა ო *satut-a-y* < Gürc. *satut-i* "teklif"
 ს ა ნ თ ე ლ ო *santel-a-y* < Gürc. *santel-i* "mum"
 ს ა ნ ჯ ა დ ა ო < *sanžay-a-y* < Tr. *sancak*
 ს ე ვ გ უ ლ ო < *sevgul-a-y* < Tr. *sevgili*
 ფ უ ნ დ უ ლ ო < *punduy-a-y* < Tr. *punduğ* = fındık
 ყ ა რ ა მ ფ ო ლ ო < *qarampil-a-y* < Tr. *karanfil*
 ყ ა რ ა ყ ო ზ ა ო < *qaraqiz-a-y* < Tr. *kara kız*
 ყ უ მ ა მ ა ო *qumaš-a-y* < Tr. *kumaš*
 ჩ ა კ მ ა ნ ა ო *čakman-a-y* < Tr. (dial.) *çekmen* "kepenek"
 ჩ ო ჩ ო ე გ ა ო < *čičieg-a-y* < Tr. *çiçek*
 ძ ო წ ე ნ ა ო *zoč ena-y* < Gürc. *zoč-i* "mercan"
 წ ა ბ ლ ა ნ ა ო *č abla-a-y* < Gürc. *č abli* "kestane"
 წ ო წ მ ა ქ ა ო *č iç mała-y* < Gürc. (dial.) *č iç makd̄biber*"
 ჭ ე ჭ ე ქ ა ო < *č eč eka-y* < Tr. *çiçek*
 ჯ ე ო რ ა ნ ა ო < *žeirana-y* < Tr. *ceylan*

Sonuç olarak *-a* eki, dişil sıfat yapan bir ek iken işlevsel birtakım genişlemelerle dişi sığır adı yapan bir yapım ekine dönüşmüştür. Bu ek Türkçe vasıtasıyla Doğu Karadeniz sahil şeridi boyunca ilerlemiş ve özellikle Türkçe kökenli kelimelerle kurduğu yapılar Karadeniz'de konuşulan diğer dil ve lehçelere de girmek suretiyle Batum çevresine kadar yayılmıştır. Ek halen işlevselliğini sürdürmekle birlikte, sığırcılığın azalması ekle kurulan yapılardaki çeşitliliğin de azalmasını beraberinde getirmekte, yavaş yavaş bu ek ve bu ekle türetilmiş *zoonymeler* unutulmaktadır.

Kaynaklar

- Asan, Ömer, *Pontos Kültürü*, Belge Yayınları, İstanbul 2000.
 Bucaklışı, İsmail Avcı - Uzunhasanoğlu, Hasan - Aleksiva, İran, *Didi Nenapuan, Lazca - Türkçe, Türkçe-Lazca Sözlük*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2007
 Demir, Necati, *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, Cilt I, II, III. Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

²² Nižaraže 1971: 287.

- Duman, Mustafa, "Maçka'da Sığırlara Verilen Adlar" *Türk Folkloru*, Sayı: 76, Kasım 1985, İstanbul.
- Emiroğlu, Kudret, *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü*, Sanat Kitabevi, Ankara 1989.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 1999.
- Ylonçi, Al., *Kartuli Kılo-Tkmata Sitqvis Kona*. Meore Gamocema, Gamomcemloba "Ganatileba", Tbilisi 1984.
- Günay, Turgut, *Rize İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara 1978.
- Kalyoncu, Hasan, *Trabzon-Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü*, Tonya 2001.
- Kara, İsmail, *Güneyce-Rize Sözlüğü, Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.
- Marr, N., *Grammatika Čanskogo (Lazskogo) Jazyka, s Khrestomatijejo i Slovarem*, SPB 1910.
- Nižaraze, Š., *Kartuli Enis Açaruli Dialekti, Leksiķa*, Gamomcemloba "Sabç ota Aç a'f'aBatumi 1971.
- Öztürk, Özhan, *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük (2 Cilt)*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2005.
- Papadopulos, Anthimou A., *Istorikon Lexikon tēs Pontikēs Dialektou*, 2 Tom., Athēna 1958-61.
- Pehlivan, Sevgi Şenol, *Artvin - Ardauç Ağzından Derlemeler (İnceleme, Derlemeler, Sözlük)*. Bursa 1993.
- San, Sabri Özcan, *Gümüřhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağzları*, Kültür Bakanlığı /1212, Gençlik ve Halk Kitapları /54, Ankara 1990.
- Tietze, Andreas, *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen, und persischen Lehnwörter im anatolischen Türkisch - Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*, Derl. Mehmet Ölmez. Simurg Yayınevi, İstanbul 1999.
- Tschenkell, Kita, *Georgisch-Deutsches Wörterbuch*. Nach dem Tode des Verfassers fortgeführt von Yolanda Marchev, unter Mitwirkung von Lea Flury, Ruth Neukomm and Victor Nosadzé. 1. Auflage 1974, 2. Unveränderte Auflage 2007. Amirani Verlag, Zürich.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, TDK, Sayı: 211/4, 1-12 cilt, 2. Baskı, Ankara 1993.
- Tzitzilis, Christos, *Griechische Lehnwörter im Türkischen*, Wien 1987.